

Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 3. – varianty profánnych frazém v biblickom texte

Adriana Matoláková, Filozofická fakulta PU, adriana.matolakova@gmail.com

Kľúčové slová: biblizmus, frazeologizmus, prekladový ekvivalent, individuálny posun
Keywords: Bible phrase, phraseme, translation equivalent, individual shift

Biblický jazyk ako svojrázny axiologický kód reprezentuje eticky orientovanú sféru frazeológie, pretože ho nemožno konfrontovať na čisto formálnej rovine bez ohľadu na jeho latentne i evidentne transponovateľný gnómický obsah. Hoci mnohé biblizmy stratili v nových kontextoch pôvodné významy a prenikli z náboženskej sféry do profánej komunikačnej oblasti, zväčša možno aspoň v niektorom ich komponente odhaliť pôvodné denotáty.

Frazémy biblického pôvodu sú súčasťou spoločného kultúrno-historického fondu všetkých európskych národov, hoci ich realizácia môže byť v jednotlivých jazykoch rôzne diferencovaná, pretože každý jazyk má vlastnú frazeologickú sústavu, do ktorej prináležia aj biblizmy determinované národnými špecifikami alebo biblizmy, ktoré sú s pôvodným prameňom viazané iba sekundárne (ako sme to naznačili našou klasifikáciou biblizmov v predošlej časti).

Pri niektorých sa v internacionálnom kontexte vývin diferencoval, a to buď v pláne obsahu, vo vnútornej, alebo vonkajšej forme, v štruktúrnej a sémantickej derivácii, vo fungovaní analogických biblických frazém, ich frekvencii, tzv. debiblizácii a pod. (porov. Gak, 1996, cit. podľa Skladaná, 1996). Aj internacionálne biblické frazeologizmy sa tak vyznačujú vlastnosťami, ktoré napriek spoločnej etymologickej báze reflektujú lexikálo-gramatický systém jazyka, v ktorom existujú. „Kvantitatívne, kvalitatívne, štylistické i obrazné rozdiely sa vyhraňujú dobou prekladu Biblie aj vzájomným pôsobením knižnej tradície a jazykového úzu i ďalšími mimojazykovými i jazykovými parametrami frazeologizácie... Úplnej logickosti, dôslednosti vo výmene frazeologických vrstiev niet, fragmenty predchádzajúcich navrstvení sa dostávajú do nasledujúcich vrstiev a stávajú sa organickou časťou nového textu.“ (Mokienko, 1996, cit. podľa Skladaná, 1996).

Ako sme spomínali, viaceré biblické frazémy stratili v priebehu jazykového vývinu svoj náboženský význam a pretransformovali sa na neutrálne profánne výrazy s viac alebo menej transparentnou biblickou motiváciou. Na druhej strane sa lexika permanentne obohacuje o pôvodne neutrálne biblické spojenia, ktoré sa pod vplyvom dlhodobého frazeologizačného procesu idiomatizovali (vo východnej Európe bol tento trend najvýraznejší koncom 20. storočia, hlavne po r. 1989, keď sa revitalizovali aj staršie frazeologizmy biblického pôvodu, ktoré boli v predošlom období zámerne marginalizované). Nové frazeologické jednotky vznikajú aj metaforizáciou pôvodných biblických výrazov pod vplyvom cudzojazyčných idiémov. L. Stepanovová spomína v tejto súvislosti napr. výraz *люди доброй воли*, ktorý sa implementoval do ruskej lexiky až v druhej polovici 20. storočia pravdepodobne transliteráciou z češtiny alebo slovenčiny, kde bol funkčne využívaný vďaka prekladom Biblie z latinskej Vulgáty, v ktorej sa daná frazéma (... *et in terra pax hominibus bonae voluntatis*) výrazne diferencovala od cirkevno-slovanskej podoby ... *и на земли мир во человецех благоволение* s významom týkajúcim sa ľudskej dobrosrdečnosti a dobročinnosti (porov. Stepanovová in Kováčová, 2009, s. 115).

Hoci je Biblia klasickým inšpiračným východiskom početných frazeologizmov, recipročne aj ona ako umelecký text podlieha intertextovým zásahom a nachádzame v nej frazeologické jednotky, ktoré majú buď starší pôvod a fungovali ako frazémy už pred vznikom Biblie (niektoré sme spomínali v rámci našej predošlej analýzy, pozri napr. *horký ako palina*), alebo sa do biblického textu implementovali dodatočne v procese translácie. Keďže komplexné zdroje idiómov z predbiblického obdobia nie sú dostupné (s výnimkou niekoľkých odkazov na metaforickú podstatu výrazov v biblických poznámkach), môžeme sa len domnievať, ktoré z nich prenikli v debilizovanej podobe do profánnej lexiky a ktoré sa, naopak, dostali do biblického textu zvonka ako individuálny vklad translátora. Keďže ich etymológia nie je predmetom nášho skúmania, nepovažujeme túto klasifikáciu za relevantnú a vybrané frazematické spojenia zahŕňame pod kategóriu frazém, ktorých zviazanosť s Bibliou nie je explicitne zachytená v ich vonkajšej forme, ale ako bežne fungujúce frazeologizmy ich identifikujeme aj v biblických prekladoch¹.

Napr. ako neexplicitnú hodnotíme biblickú motiváciu frazeologizmu *stat' sa/byť niekomu trňom v oku*, ktorý nachádzame vo všetkých prekladoch starozákonnej knihy Jozue (porov. Joz 23, 13, taktiež Num 33, 55) v úplne ekvivalentnej podobe s minimálnou diferenciou v gramatickom čísle (singulár v SE verzus plurál v ostatných verziách), pričom poznámky k prekladu Jeruzalemskej Biblie uvádzajú grécky pôvod daného výrazu, pre ktorý neexistuje zrozumiteľný hebrejský ekvivalent. Podľa J. Skladanej patrí frazeologizmus *byť trňom v oku* k skupine jazykových jednotiek vstupujúcich do biblického textu v prenesenom význame, t. j. k frazeologizmom staršieho pôvodu, ako je samotný biblický text.²

Podobne neexplicitný je aj biblický pôvod frazémy *otočiť sa k niekomu/niečomu chrbtom*, ktorá funguje s rovnakou obraznou sémantikou, ako naznačuje starozákonný text, aj v súčasnej lexike analyzovaných jazykov. Slovenský katolícky preklad nevyužíva frekventovaný frazeologizmus, ale substituuje ho menej komunikatívnym poetizmom *obrátili šiju*, čo vzhľadom na celkovú tendenciu tohto prekladu k zrozumiteľnosti textu považujeme za mierne výrazové zoslabenie. Najintenzívnejší výrazový dôraz dosahuje preklad daného verša v najnovšej edícii s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie v podobe: „*Mne sa obrátili chrbtom, tvár si odo mňa odvrátili*“.

Aj frazéma *siahnuť niekomu na život, vziať niekomu život* je etymologicky zviazaná s Bibliou, kde sa v tejto podobe uplatňuje vo všetkých prekladoch s výnimkou českého, ktorý namiesto frazeologizmu využíva neutrálnu archaizovanú lexému *ubíjet* (SK: „*Neberme mu život!*“; SE: „*Nesiahajme mu na život!*“; A: „*Let us not take his life.*“; Č: „*Přece ho nebudeme ubíjet!*“). Výskyt frazeologickej jednotky v komponentovom zložení V + Obj + Obj (*siahnuť niekomu na život*) je v češtine výrazne obmedzený, sloveso *siahnuť* v spojení so substantívom *život* tu funguje prevažne v zvratnej reflexívnej, nie však recipročnej paradigme.³

Opakovane sa v biblickom texte vyskytuje aj knižná frazéma *zahorieť veľkým hnevom*, ktorá je vo všetkých prekladoch ekvivalentná s využitím synonymických dubletov *zahorieť – vzplanúť – burn*; alebo výraz *hriešnik/hriešnica*, ktorý je na niektorých miestach substituovaný frazémou *človek/žena zlej povesti*.

Roháček prináša prekladový ekvivalent *zlá povest'* aj vo verši z knihy Genezis („*A Jozef donášal ich zlú povest' ich otcovi*“; Gn 37, 2), kde vzhľadom na ostatné preklady, ktoré uvádzajú neutrálne výrazy *zlé správy* (SE), príp. archaické *zlé zvesti* (SK) alebo *ill report* (A), funguje s čiastočne posunutou sémantikou. Hoci frazéma *zlá povest'* adekvátnejšie kóduje požadovanú informáciu (t. j. zlé správanie sa bratov v cudzine) na rozdiel od lexikalizovaného spojenia *zlé správy* (ktoré môže evokovať nešťastie, tragédiu, smrť), v prípade Roháčkovho výberu by mohlo ísť o nefunkčnú frazeologickú kontamináciu, ku ktorej došlo skrížením frazeologickej jednotky *zlá povest'* (ktorá sa frazeologicky spája s predikatívom *mať/nemať* (*dobrá/zlá povest'*) s nenáležitým slovesným tvarom *donášať*. Predpokladáme však, že skôr

ako o frazéme tu ide o štandardné lexikálne spojenie, pri ktorom prekladateľ použil archaizmus *povesť* s významom: „*zvesť, správa šírená ústnym podaním, chýr*“ (KSSJ, 1987, s. 324). Synonymický pendant s nižším kolokačným potenciálom a výrazne nižšou frekvenciou navyše korešponduje s celkovým ostentatívnym príklonom Roháčkovho prekladu k archaizovanej lexike.

Rozdielne sémantické príznaky obsahujú aj prekladové varianty frazémy *prížmúriť nad niečím oko/oči*⁴. Slovesný tvar *prížmúril* v slovenskom katolíckom preklade a analogický český ekvivalent *přivřel* sú čiastočne synonymné so slovesom *zažmúril* (v SE), pri ktorom prefixálna modifikácia reflektuje vyššiu intenzitu realizácie deja vyjadreného slovesom⁵.

Anglický preklad analogicky s Roháčkovou evanjelickou edíciou uplatňuje v tomto kontexte slovesný tvar *blind/zaslepiť*, ktoré síce majú so slovesom *prížmúriť/zažmúriť* spoločný sémantický príznak „*nevidieť*“, ale nedisponujú príznakom zámernosti, intencie, ako o tom svedčí ich frazeologická kolokabilita. Kým slovesný tvar *prížmúriť/zažmúriť* nadobúda vo frazematickom spojení požadovaný význam „*úmyselne niečo prehliadnuť; prepáčiť*“, frazeologizmus *zaslepiť niekomu oči* privádza svojím významom „*zbaviť schopnosti správne posudzovať javy*“ k neadekvátnej interpretácii. Anglický frazeologický fond disponuje rovnako ako slovenčina rozdielnymi frazémami s podobnými lexikálnymi komponentmi⁶, pričom analyzovaný preklad uplatňuje práve frazému s významom *zaslepiť*.

Využitie frazeologizmu ako prejav individuálneho posunu slovenských prekladateľov vnímame v zakomponovaní frekventovaného slovenského frazeologizmu *mať niečo (zlé) za lubom* do biblického textu vo veršoch, v ktorých ponechávajú ostatné preklady neexpresívne výrazy:

SK	SE	Č	A
„Pozrite, vy <i>máte niečo zlé za lubom!</i> “ (Ex 10, 10)	„Pozrite, vy <i>máte zlé úmysly!</i> “	„ <i>To jste si zamanuli špatnou věc.</i> “	„ <i>Look, you have some evil purpose in mind.</i> “

Nacionálnu svojráznosť danej frazémy, ktorá je v dekompozícii nezrozumiteľná aj väčšine slovenských komunikantov, podčiarkuje skutočnosť, že je problematické nájsť v inom jazyku jej adekvátny prekladový ekvivalent. V slovenskom preklade ju tak chápeme ako naturalizačný element zohľadňujúci slovenského percipienta a jeho jazykovo-kultúrny kontext⁷.

Podobnú tendenciu k naturalizácii výrazu nachádzame aj v českej verzii spojenia *prísť s prázdnyimi rukami*, ktoré sa uplatňuje ako frazeologizmus vo všetkých konfrontovaných prekladoch. Český preklad prináša variant s príznakom hovorovosti: „*Nikdo se neukáže před mou tváří s prázdnou*“, pričom v súčasnej češtine sa výraz *s prázdnou* spája prednostne so slovesami implikujúcimi pohyb smerom von (*odejít*), resp. von a späť (*vrátit se*)⁸, a je v štandardnej komunikačnej sfére charakteristické pomerne intenzívnym výskytom. Hoci spojenie *s prázdnýma rukama* vykazuje vyššiu mieru kolokability (podľa údajov Českého národného korpusu je kolokabilné so slovesami *jet, skončit, odtáhnout, ocitnout se, objevit se, stát* atď.), jeho frekvenčný kvocient je výrazne nižší (93 výskytov oproti 303 výskytom frazeologického spojenia *s prázdnou*). Nazdávame sa, že využitie frekventovanejšieho hovorového výrazu robí text sémanticky prehľadnejším a percepčne prijateľnejším.

Formálnu dištinkciu zaznamenávame aj na miestach realizácie frazémy, ktorá má v slovenskej evanjelickej a v anglickej verzii adverbiálnu podobu *na každom kroku*: „... *toho, ktorého víťazstvo stretá na každom kroku*“/„... *whom victory meets at every step*“ s významom „*všade*“, kým v ostatných prekladoch slovesnú podobu *kráčať v pätách*: „... *toho, ktorému kráča v pätách spása*“ s rozdielnym významom („*neďaleko za niekým*“).

Preferencia daných frazém je výsledkom individuálneho posunu prekladateľov a reflexiou ich autorského idiolektu rovnako ako výber ďalších ekvivalentov zo širšieho frazeologického kontextu. Zameriame sa na lexémy *spása* (SK), *vítazstvo* (SE, A, Jeruzalemská Biblia), *spravodlivosť* (Č, Roháček), ktoré napriek tomu, že vychádzajú z jedného hebrejského koreňa, nefungujú v súčasnej lexike ako synonymá a ich použitie tak vedie recipientov bez teologického vzdelania k rozdielnej interpretácii.

Hebrejský pojem *cedek/cedaka*, ktorý sa cez grécky termín *dikaiosyné* prekladá ako *spravodlivosť*, bol vo svete starovekého Blízkeho východu kultúrne aj nábožensky centrálnym pojmom,⁹ ktorý má v súčasnej európskej lexike iba obmedzené aplikácie. Dnešný pojem *spravodlivosť* je sémanticky chudobnejší a nekorešponduje s pôvodným polysémickým biblickým výrazom. Priamy ekvivalent *spravodlivosť*, ktorý nachádzame v českom preklade („... *muže, jemuž v patách kráčí spravedlnost*“), sa tak latentne viaže iba k súčasnej bežne chápanej definícii pojmu na základe morálnej, resp. právnej bezúhonnosti a nepostihuje komplexnú teologickú hĺbku výrazu. Adekvátnejšie kóduje požadovaný zmysel pojem *vítazstvo*, ktorým sa chápe úspešné obnovenie pôvodného poriadku, bez ktorého by svet vošiel do chaosu. Katolícky ekvivalent *spása* sa v tomto biblickom kontexte synonymizuje s pojmom *vítazstvo*, keďže sa vzťahuje na rovnakú elementárnu skúsenosť, a to na skutočnosť, že byť spasený znamená byť vytrhnutý z chaosu, v ktorom by človeku hrozila záhuba (porov. *Slovník biblickej teológie*, 2003, s. 794)¹⁰. Diferencie tak opäť vyplývajú z preferencie odlišných sém polysémickej lexémy, pričom jednotlivé prekladateľské riešenia možno považovať za legitímne.

Negatívny posun vnímame v prípade Roháčkovho prekladu, ktorý okrem uprednostnenia neústrojnej lexémy *spravedlivosť* zasahuje aj frazeologickú normu narušením kompatibility frazémy s kontextom: „... *toho, ktorý povolá spravedlivosť, aby ho sledovala na kroku*“. Eliminácia frazémy *kráčať v patách* na úkor nociónálneho slovesa *sledovať* sa javí ako výrazová strata, ktorá je navyše umocnená nenáležitým predložkovým tvarom *na kroku*. Využitie nekompletnej frazémy *na kroku* nepovažujeme za jej funkčnú aktualizáciu, ale pre jej nekomunikatívnosť vedúcu k celkovej apercepčnosti za frazeologickú chybu.

Roháček upúšťa od zámernej expresivizácie vyjadrovania dosahovanej aplikáciou frazém aj na iných miestach. Nevyužíva napr. funkčný frazeologizmus *medzi štyrmi očami*, ktorý sa vyskytuje vo všetkých ostatných analyzovaných prekladoch v analogickom komponentovom zložení. Anglický variant *between you and him alone* funguje v súčasnosti ako hovorová varieta frazémy primárne v spojení 1. a 2. gramatickej osoby: *between you and me* alebo *between ourselves*, prípadne v podobe *between you, me and the gatepost/lamppost*. Roháček nahrádza frazému atypickým opisným výrazom *medzi sebou a ním samým*, ktorý pôsobí neilustratívne a ťažkopádne.

Ako individuálny posun translátorov možno akceptovať aj mnohé ďalšie profánne frazeologizmy, ktoré sa objavujú analogicky buď vo všetkých prekladoch, alebo len v niektorých bez adekvátnej frazeologickej ekvivalencie v ostatných (*deň čo deň; vo dne v noci; beda, prebeda* a podobne).

Využitie frazeologizmov v biblickom texte je determinované predovšetkým charakterom východiskového textu, ktorý je vo svojej podstate figuratívny, prostriedkami cieľového jazyka, t. j. rozsahom jeho frazeologického fondu, a v neposlednom rade individualitou prekladateľa a jeho lingvistickými a štylizáčnymi kompetenciami.

Biblia ako relevantný artefakt svetovej kultúry vyznačujúci sa mnohorakosťou literárnych foriem a obsahovej náplne poskytuje na jednej strane bohatý zdroj literárnych a mimoliterárnych inšpirácií, na druhej strane odkrýva široký prekladateľský potenciál. Mimoriadne dlhou históriou a početnosťou prekladov nadobúda v rámci svetovej literatúry špecifické postavenie. Preklady Biblie sa popri rešpektovaní zásad textovej kritiky a teórie prekladu riadia aj vlastnými zákonitosťami, ktorých finálnym cieľom je odhaliť konfrontáciu

viacerých prekladov čo najpravdepodobnejší zmysel výpovedí. Aj keď jednotliví prekladatelia nevyhnutne vkladajú do textov vlastný spôsob vnímania a uplatňujú individuálnu teologickú optiku, v konečnom dôsledku spoluvytvárajú vo vzájomnej transgeneračnej mnohovrstvovej interakcii tradíciu chápania, výkladu a interpretácie danej výpovede (porov. Pokorný, 2005, s. 400).

Poznámky

¹ Pre demonštratívnejšiu analýzu konfrontujeme v tejto kapitole vybrané preklady aj s prekladom tzv. Jeruzalemskej Biblie a evanjelickej Biblie v preklade Jozefa Roháčka.

² Podľa J. Skladaná: Odras kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii, In *Studia Culturologica Slovaca* 1. slovanská a svetská kultúra. Veda: Bratislava 1996

³ V Českom národnom korpuse, obsahujúcom vo verzii syn2010 1, 3 miliardy tokenov, sa frazematické spojenie *sáhnout si na život* vyskytuje 6-krát, v podobe *sáhnout někomu na život* raz

⁴ Frazéma je súčasťou citátu „Z čej ruky som prijal úplatok a prižmúril som oči?“ (1 Sam 12, 3) – SK verzia

⁵ *prižmúriť* = *trocha zatvorit', privrieť'*; *zažmúriť* = *priclónit' mihalnicami*; podľa KSSJ, 1987, s. 358, 558

⁶ 1. *to turn a blind eye to something* = *to pretend you to notice something because you should do something about it but you do not want to*; 2. *to blind somebody to something* = *to prevent somebody from realizing or admitting the truth about something* – podľa tezaurového slovníka dostupného na <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/blind> 19 a <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/blind>

⁷ Z hľadiska frazeológie ide o tzv. nekrotizmus, t. j. monokolokabilný výraz, ktorý nie je súčasťou systémových vzťahov súčasného jazyka a funguje iba ako frazeologický komponent.

⁸ Český národný korpus, verzia syn2010, uvádza spojenie daného výrazu s tvarmi slovesa *odejít* 114-krát, so slovesom *vrátit se* 54-krát, so slovesom *přijet* 14-krát.

⁹ Porov. Štrba, B.: *Spravodlivý a milosrdný Boh – už v Knihe Exodus*, dostupné na [http://www.blazejstrba.eu/wp-content/plugins/downloadsmanager/upload/Strba,Spravodlivy%20a%20milosrdny%20Boh,Liturgia%2021%20\(2011\).pdf](http://www.blazejstrba.eu/wp-content/plugins/downloadsmanager/upload/Strba,Spravodlivy%20a%20milosrdny%20Boh,Liturgia%2021%20(2011).pdf)

¹⁰ Biblické termíny *spravodlivosť*, *milosrdenstvo*, *spása* sú teologicky také mnohoznačné, že prípadná ambícia explikovať všetky ich sémantické príznaky by presahovala rámec tejto práce.

Použitá literatúra

Bible. Písmo sväté Starého a Nového zákona. Ekumenický preklad. Biblická spoločnosť 1990.
Biblia. Písmo sväté Starej a Novej zmluvy. Liptovský Mikuláš: Tranoscius a Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 1999.

ČERMÁK, František. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná.* Praha: Karlova univerzita Karolinum 2007, 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.

Český národní korpus. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Dostupný na <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php>

<http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/blind> 19

<http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/blind>

Krátky slovník slovenského jazyka. Hl. red.: J. Kačala. Bratislava: Veda 1987. 592 s. ISBN 80-224-0003-3.

POKORNÝ, Peter. 2006. *Hermeneutika jako teorie porozumění.* Vyšehrad 2005. 512 s. ISBN 80-7021-779-0.

- POPOVIČ, Anton. 1983. *Originál/Preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran 1983. 368 s.
- SKLADANÁ, Jana. 1996. *Odraz kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii*. In *Studia culturologica Slovaca 1. Slovenská kresťanská a svetská kultúra*. Bratislava: Veda 1996. 144 s. ISBN 80-224-0493-4, s. 120 – 135.
- Slovník biblickej teológie*. Red.: X. Léon-Dufour. Trnava: Dobrá kniha 2003. 1094 s. ISBN 80-7141-414X.
- Svätá Biblia. Preklad J. Roháčka*. Slovenská biblická spoločnosť 1992.
- Sväté písmo s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie*. Trnava: Dobrá kniha 2012. 2625 s. ISBN 978-80-7141-739-2.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1996. 2623 s. ISBN 80-7162-152-8.
- ŠTRBA, Blažej. 2011. *Spravodlivý a milosrdný Boh – už v Knihe Exodus*, dostupné na [http://www.blazejstrba.eu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Strba,Spravodlivy%20a%20milosrdny%20Boh,Liturgia%2021%20\(2011\).pdf](http://www.blazejstrba.eu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Strba,Spravodlivy%20a%20milosrdny%20Boh,Liturgia%2021%20(2011).pdf)
- The Bible*. The British and Foreign Bible Society 1971. 1041 s. ISBN 0-546-00101-5.
- Výklady ke Starému zákonu I*. Praha: Kalich, Evangelické nakladatelství 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0.
- Výklady ke Starému zákonu II. Knihy naučné*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1998. 822 s. ISBN 80-7192-240-1.

Summary

The present study, the third in the series, focuses on common phrases that are not etymologically of Bible origin but yet occur in the Bible translations. We compare the different revisions of Bible translation with focus on phrasemes that are widespread in many languages without conscious reference to the original context as well as those that occur in the Bible but are assumed to be common ones and appear in the Bible translation only as individual translator's shifts in translating process.